

V. GORSKIS

(Kijevas)

ATSKIROS TAUTOS FILOSOFIJOS ISTORIJS OBJEKTAS

Pažintis su jau pasirodžiusiais apibendrinančiais filosofijos istorijos kūriniiais (tokiais kaip penkiatomė „TSRS filosofijos istorija“) ne tik paaiškina daugelį klausimų, bet ir iškelia nemažą naujų problemų, skatina giliau analizuoti atskiros tautos filosofijos istorijos metodologinius klausimus. Pavyzdžiui, kokių mąstytojų kūrybinis palikimas gali būti laikomas atskiros tautos filosofijos istorijos tyrimo objektu? Gal reikia apsiriboti tik tais, kurie gyveno ir kūrė šios tautos teritorijoje, o gal būtina analizuoti kai kurias filosofines problemas, mokymus, atsiradusius ne toje teritorijoje? Jei tai pateisinama, tai kada ir koku mastu? Ar verta įtraukti į atskiros tautos filosofijos istoriją tuos, kurie nesukūrė profesionalių filosofijos darbų? Juk rusų filosofijos istorijoje tiriama F. Dostojevskio kūryba, ukrainiečių — T. Ševčenkos, latvių — J. Rainio, lietuvių — J. Andziulaičio. Jeigu tai leistina, tai kodėl, kokiais kriterijais remiamasi, siekiant apsaugoti filosofijos istoriją nuo jos visiško ištirpimo tautos dvasinėje kultūroje?

Koks santykis tarp atskiros tautos filosofijos istorijos ir vadinamosios „visuotinės“ filosofijos istorijos? Lenkų tyrinėtojas A. Valickis mano, jog „lenkų filosofijos istorija turi išsilaivinti iš visuotinės filosofijos istorijos ir susiformuoti kaip savarankiška disciplina, nepriklausanti nuo visuotinės istorijos, bet tik su ja koordinuota“¹. Neseniai pasirodžiusios knygos „XI—XIX a. rusų filosofija“ autoriai rašo, kad „rusų filosofijos istorija yra viena visuotinės istorijos sudėtinių dalių ir todėl metodologiniu požiūriu ji iš principo nesiskiria nuo kitų istorijos ir filosofijos mokslo skyrių“². Aišku, čia kalbama ne apie lenkų ir rusų filosofijos skirtumus, o tik apie nevienodus požiūrius į tą metodologinę problemą.

Pagaliau, kiek galima kalbėti apie atskiros tautos filosofijos istoriją, turint omeny tai, kad filosofija formuluoja bendras išvadas, nesusijusias su konkrečia tauta, nacija?

¹ A. Walicki, Historia filozofii polskiej jako przedmiot badan i jako problem kultury współczesnej.—„Studia filozoficzne“, 1969, Nr. 1, s. 108.

² A. A. Галактионов и П. Ф. Никандров, Русская философия XI—XIX веков, Л., 1970, стр. 7.

Mūsų nuomone, išsprendus šias ir daugelį kitų problemų, būtų galima tiksliau nustatyti ir apibrėžti atskiros tautos filosofijos istorijos objektą.

Šiuo atveju, vartodami terminą „tauta“, turime galvoje tokias socialines bendrijas, kaip nacija ir kitokie etniniai junginiai, susidarę dar prieš nacijos susiformavimą. Kalbėdami apie atskiros tautos filosofijos istorijos tyrimo tikslingumą, remiamės svarbiausiu marksizmo-leninizmo teiginiu, jog istorinis bei filosofinis procesas yra apspręstas socialinių sąlygų.

Filosofijos ir klasių bei kitų socialinių grupių tarpusavio sąveikos pobūdis dažnai būna nulemtas nacionalinių ypatybių. Todėl galima kalbėti apie konkretaus filosofinio mokymo nacionalinį savitumą. Jo tyrimas kaip tik ir sudaro atskiros tautos filosofijos istorijos objektą.

Galima išskirti dvi sritis, kuriose pasireiškia filosofijos istorijos nacionalinės ypatybės. Viena — filosofinio mokymo sukūrimo procesas; antra — jau susidariusių filosofinių sistemų funkcionavimas tautos kultūroje. Atitinkamai pagal minėtas sritis galima išskirti ir du santykinai savarankiškus atskiros tautos filosofijos istorijos tyrimo aspektus. Kiekvienas jų, priklausomai nuo savo uždavinių, sukuria medžiagos atrinkimo ir vertinimo kriterijus. Šių tipų suplakimas ir sukelia nemaža sunkumų, apie kuriuos jau kalbėjome. Aptarkime šiuos du aspektus šiek tiek išsamiau.

Apie nacionalinio savitumo įtaką galima spręsti iš to, kokias problemas atrenka mąstytojas, kokių idėjinių pagrindų jis remiasi, formuluodamas išvadas, sprenddamas filosofines problemas. Mūsų literatūroje šis atskiros tautos filosofijos istorijos tyrimo aspektas vadinamas kraštotyra, kuri apima išsamų filosofinių sistemų ir mokymų, sukurtų konkrečios tautos teritorijoje, aprašymą, taip pat šiuos mokymus nulėmusių socialinių bei teorinių prielaidų analizę. Tikslingiausia būtų apsiriboti profesionalios filosofinės kūrybos tyrimu. Labiausiai tiktų vadinamosios portretinės analizės metodas. Visapusiškas vieno ar kito filosofo veiklos nagrinėjimas įgalintų atskleisti tuos veiksmus, kurie lėmė jo kūrybos rezultatus ir išvadas.

„Visuotinės“ filosofijos istorijos požiūriu, atskiros tautos filosofijos istorijos tyrimai turi svarbią reikšmę. Be pastarosios, „visuotinė“ filosofijos istorija būtų nesuprantama.

Tiriant atskiros tautos filosofijos istoriją, analizuojamos ir tos filosofinės sistemos, kurios turi pasaulinę reikšmę. Juk sunku įsivaizduoti Vokietijos filosofijos istoriją be Kanto ir Hegelio sistemų, Prancūzijos — be Ruso ir Didro, Anglijos — be Loko ir Jumo. Be to, neatsižvelgus į istorinių sąlygų nacionalinį savitumą, neįmanoma suprasti šių ir panašių mąstytojų požiūrų. Tačiau ne vien tai svarbu.

„Visuotinės“ filosofijos istorijai ne mažiau svarbu yra ir ne tokio aukšto rango filosofų darbai. „Visuotinės“ filosofijos istorijos požiūriu (jeigu ji iš tikrųjų nori būti visuotinė), nėra „nereikšmingų“ filosofų. Aišku, tai nereikia, jog I. Kanto įnašas į filosofijos istoriją yra lygia-

vertis, sakysim, A. Vvedenskio ar G. Čelpanovo darbams. Tačiau nėra pagrindo apriboti „visuotinę“ filosofijos istoriją tik pasaulinės reikšmės sistemų analize, nors kai kas taip siūlo daryti. Sakysim, su I. Kanto vardu susijęs etapas nesibaigia tuo, ką nuveikė pats Kantas. Nors ir nedidelis, bet savitas įnašas priklauso tiems, kurie vysto jo mokslą. Todėl kartu su Kanto filosofijos analize „visuotinė“ filosofijos istorija būtinai turi apimti kantizmą ir neokantizmą, kuriems atstovauja daugelis įvairių šalių filosofų, tame tarpe jau minėti A. Vvedenskis bei G. Čelpanovas.

Tačiau ir tuo mūsų keliamų klausimų dar neišsprendime. Nors ir nemažai jau padaryta „visuotinės“ filosofijos istorijos labui, bet dar neišgyvendinome XIX a. filosofinėms koncepcijoms būdingo europocentrizmo. Žinoma, tuo nenorime kaltinti mūsų mokslo, kad jis ignoruoja filosofinės minties vystymąsi tose tautose, kurios nepriklauso vadinamajai Vakarų Europos „klasikinei“ tradicijai. Tačiau daugelis tyrinėtojų, apibendrinami šių tautų filosofijos raidą, remiasi ta kategorijų schema, kurią sukūrė mokslas, tyrinédamas Vakarų Europos šalių filosofijos vystymąsi ir kuri laikoma „visuotinės“ filosofijos istorijos schema. Akademikas N. Konradas, kalbédamas apie tokio požiūrio įveikimą, rašė: „Reikalas ne vien tas, ar Rytuose gali būti pritaikytos bendrų kategorijų ypatingos formos, sukurtos Vakarų istorijoje. Dauguma mokslininkų tai gerai supranta. Svarbiausia suvokti, kad tokių bendrų kategorijų modeliavimas turi vykti Vakarų ir Rytų medžiagos pagrindu“³.

Kalbédami apie XVIII a. Rusijos bei XVIII a. pabaigos ir XIX a. pradžios Ukrainos Švietimo filosofiją, mes pastebėsime, kad jos socialinė bazė buvo ne buržuazija, kaip, sakysim, Prancūzijoje, o pažangioji dvasininkija. „Visuotinės“ filosofijos istorijos požiūriu tai laikoma netipiška, kaip nacionalinis ypatumas, o etalonu yra priimtas prancūzų XVIII a. Švietimo filosofijos modelis. Be to, kelių tautų Švietimo filosofijos sugretinimas padėtų patikslinti ne tik Švietimo filosofijos ypatybes, bet ir pačią sąvoką „Švietimo filosofija“.

Šiuo požiūriu vaisingas galėtų būti Vakarų Europos scholastiškas sugretinimas su Kijevo Mohilos akademijos bei lietuvių ir baltarusių mąstytojų pažiūromis. Tam tikra prasme Kijevo Mohilos akademijos mokslininkų palikimas yra scholastinės filosofijos išbandymų poligonas. Čia susiduria, realiai sąveikauja ir scholastinei filosofijai būdingos pažiūros, ir labiau subrendusio filosofinio mąstymo idėjos. O tai padeda giliau išsiaiškinti pačios scholastikos esmę, nes tam tikros filosofinės krypties galimybės akivaizdžiausiai išryškėja, susidūrus jai su labiau subrendusiom filosofinėmis sistemomis.

Šiek tiek kitokie medžiagos atrankos ir jos vertinimo principai sudaro, tiriant atskiros tautos filosofijos istoriją antruoju aspektu, kurio esmė — filosofijos funkcionavimo ypatybės nacionalinėje kultūroje bei filosofijos vaidmuo visuomenei. Šio vaidmens prasme filosofija yra pasaulėžiūros racionalizacija, jos teorinis pagrindas. Tarpininkaudama tik-

³ Н. И. Конрад, Запад и Восток, М., 1966, стр. 27.

rovės keitimo veikloje, pasaulėžiūra atspindi žmogiškos veiklos produktuose, kurie sudaro žmonių kultūrą. Kadangi pasaulėžiūra remiasi atitinkamais filosofiniais principais, vadinasi, kultūra atspindi ir šiuos filosofiskai reikšmingus pasaulėžiūros elementus. Tokių elementų visumą nacionalinėje kultūroje galima laikyti tautos filosofine kultūra. Šios kultūros istorija ir sudaro tyrimo šiuo požiūriu objektą. Tad svarbu išryškinti tas filosofines problemas, kurios dėl mokslinio vystymosi nacionalinių ypatybių yra aktualios visuomeninių klasių pasaulėžiūros poreikiams atsirasti.

Žinoma, visus nacijos atstovus jaudinančių problemų analogiškumas nesąlygoja vienodo šių problemų sprendimo būdo. Remiantis V. Lenino teiginiu apie dvi kultūras vienoje nacionalinėje kultūroje, atskiros tautos filosofinės kultūros istorijos objektu reikėtų laikyti idėjų kovos tyrimą.

Kadangi į filosofijos istoriją žiūrima kaip į idėjų ar jų sprendimo istoriją, tai labiausiai tiktų vadinamasis probleminės apžvalgos tyrimo metodas.

Lygindami pirmąjį tyrimo aspektą su antruoju, matysime, jog keičiasi vienu ar kitų filosofinių problemų vertinimo kriterijai. Antruoju aspektu pirmiausia kalbama apie tą vaidmenį, kurį atliko vienoks ar kitoks filosofinės problemos sprendimas. Todėl ir nagrinėjama filosofinio mokymo progresyvi ir reakcinė reikšmė.

Filosofijos kultūros istorijoje tam tikru mastu keičiasi ir tyrimo objektas. Istorikas, norėdamas atkurti tautos filosofinės kultūros vaizdą, neturėtų apsiriboti tik profesionaliais filosofiniais kūriniais. Filosofiskai reikšmingi pasaulėžiūros elementai išryškėja ir kitose srityse, pirmiausia — liaudies dvasinėje kultūroje. Šie elementai yra ne tik profesionalių filosofinių mokymų atspindys, bet kartu ir pasižymi kai kurių problemų savitu sprendimu. Pažangių klasių pasaulėžiūrą bei filosofinių sprendimų pagrindą dažnai nulemdavo neoficialios profesionalios filosofijos įtaka.

Filosofijos istorijų mėginimai peržengti profesionalios filosofijos ribas, beieškant tyrimo objekto, dažnai laikomi kaip neteisėta ekspansija, kuri skatina filosofijos istorijos ir dvasinės kultūros istorijos susiliejimą. Bet svarbu ne **kur** ieškoti, o **ko** ieškoti. Jeigu, sakysim, analizuojant grožinę kūrybą, akcentuojamos specifinės, šiai dvasinei kultūros sričiai būdingos savybės, tai, aišku, kalbama apie literatūros mokslo tyrimą. Bet jeigu tyrinėtojas, atsižvelgdamas į grožinės kūrybos specifiką, akcentuoja kūrinyje esamas pasaulėžiūros idėjas ir jų pagrindus iškelia filosofines problemas bei jų sprendimus lėmusią menininko idėjinę poziciją, tąsyk priartėjama prie tos srities, kurią galima vadinti filosofinio tyrimo objektu.

Aišku, tokio uždavinio realizavimas susijęs su tokiomis sudėtingomis procedūromis, kaip vieno dvasinės kultūros lygio kalbos perkėlimas į kito lygio kalbą. O tam reikia gerai pažinti ne tik filosofinę kultūrą, bet ir kitų dvasinės kultūros sričių specifiką.

Tačiau ir tuo nacionalinės filosofijos kultūros istoriko uždaviniai nėsibaigia. Į jo tyrimo objektą neišvengiamai patenka ne tik tos tautos kultūros atstovų neprofesionali filosofinė kūryba, bet ir nemaža kitų nacionalinių kultūrų dirvoje išaugusių filosofinių mokymų, teorijų, sistemų. Juk teorinė bazė, kurios pagrindu susiformuoja tautos nacionalinė kultūra, niekada neapsiriboja tik tuo, ką sukūrė tos tautos atstovai. Filosofinė kultūra formuojasi ir filosofinės minties atstovų plačių nacionalinių ryšių pagrindu. Dažnai kitoje tautoje atsiradęs filosofinis mokymas labiau veikia tautos kultūrą, negu tai, kas sukurta toje tautoje. K. Marksas ir F. Engelsas niekuomet nebuvo Ukrainoje, V. Leninas Ukrainoje neparašė nė vieno kūrinio, bet jų filosofija yra lemiamą Ukrainos ir kitų mūsų šalies tautų filosofinės kultūros formavimuisi ir vystymuisi.

Reikia paminėti dar vieną sudėtingą ir mažai tyrinėtą sritį — tarpnacionalinius filosofinius ryšius.

Taigi atskiros tautos filosofijos istoriją galima būtų apibūdinti kaip „visuotinės“ filosofijos istorijos sritį, kuri vystosi glaudžiai susijusi su bendrąja istorija ir įvairias dvasinės kultūros sritis tiriančių mokslų visuma. Nepaprastai sudėtingas ir sunkus atskiros tautos filosofijos istorijos tyrinėtojo darbas. Tačiau jis niekuomet nebus panašus į Sizifo triūsą, jei suprasime šio darbo aktualumą. Jo vaisiai reikalingi tam, kad būtų sukurta iš tikrųjų „visuotinė“ filosofijos istorija.